

ЛІТЕРАТУРА

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : Підручник. Пер. з рос. / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2004. – 656 с.
2. Кириченко В. М. Теорія держави і права : модульний курс : навчальний посібник / В. М. Кириченко, О. М. Куракін. – К. : Центр навчальної літератури, 2010. – 264 с.
3. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права : Підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.
4. Теорія держави і права. Академічний курс [Текст] : підручник / О. В. Зайчук [та ін.] ; ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
5. Волинка К. Г. Теорія держави і права : Навчальний посібник / К. Г. Волинка. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.
6. Теорія держави та права : Підручник / Є. О. Гіда, Є. В. Білозьоров, А. М. Завальний, Ю. В. Кривецький та ін. ; за заг. ред. Є. О. Гіди. – К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2011. – 576 с.
7. Ведерніков Ю. А. Теорія держави і права : Навчальний посібник / Ю. А. Ведерніков, В. С. Грекул. – 4-те вид., доп. і переробл. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 224 с.
8. Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн. 2-е вид. перероб. й доп. : Навчальний посібник / Л. М. Бостан, С. К. Бостан. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 730 с.

УДК 340.115.4

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЗАЛУЧЕННЯ СТРУКТУР ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

Линник Т.В.,

к.ю.н., доцент кафедри теорії та історії держави і права

Національний університет державної податкової служби України

У статті розглянуто аспекти нормативного забезпечення діяльності структур громадянського суспільства, залучених у процеси реалізації етнонаціональної політики та у відповідні правовідносини. Визначено формат правового впливу на вказані процеси, що втілено у актах законодавства України, процесах імплементації в країні міжнародних стандартів, рекомендаціях парламентських слухань тощо. Автор пропонує шляхи удосконалення правових механізмів залучення структур громадянського суспільства у етнонаціональні відносини.

Ключові слова: громадські об'єднання, етнонаціональна політика, закордонні українці, корінні народи, національні меншини, національно-культурна автономія.

Линник Т.В. / ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРАВОВОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ ВОВЛЕЧЕНИЯ СТРУКТУР ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В ЭТНОНАЦИОНАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ / Национальный университет государственной налоговой службы Украины, Украина

В статье рассмотрены аспекты нормативного обеспечения деятельности структур гражданского общества, вовлеченных в процессы реализации этнонациональной политики и в соответствующие правоотношения. Определен формат правового воздействия на указанные процессы, воплощенный в актах законодательства Украины, в процессах имплементации в стране международных стандартов, в рекомендациях парламентских слушаний. Автор предлагает пути совершенствования механизмов вовлечения структур гражданского общества в этнонациональные отношения.

Ключевые слова: общественные объединения, этнонациональная политика, зарубежные украинцы, коренные народы, национальные меньшинства, национально-культурная автономия.

Linnik T.V. / THEORETICAL BASIS OF LEGAL REGLEMENTATION OF CIVIL SOCIETY STRUCTURES INVOLVEMENT INTO THE ETHNIC NATIONAL RELATIONS / National University of State Tax Service of Ukraine, Ukraine

The article deals with aspects of legal regulatory support of involving the civil society structures into the processes of the implementation the ethnic national policy and into the appropriate relationship. Format of the legal impact on these processes embodied in the Ukrainian legislative acts, in the national model of implementation the international standards and in the recommendations of the parliamentary hearings is defined at. Author suggests the ways to improve the coherent legal mechanisms of involving the structures of civil society to the ethnic relations.

Key words: civil associations, ethno-national policy, abroad Ukrainians, indigenous peoples, national minorities, national-cultural autonomy.

В Україні законодавче забезпечення відносин у сфері етнонаціональної політики потребує певного удосконалення. На сьогодні у цій сфері діють норми Конституції України, що закріплюють права української нації, національних меншин, корінних народів та закордонних українців. Верховною Радою України схвалено Закони України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 року № 2494-XII, «Про закордонних українців» від 4 березня 2004 року № 1582-IV, «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року № 5029-VI, «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року № 4572-VI, «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року № 5207-VI, «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою» від 17 квітня 2014 року № 1223-VII та низку парламентських постанов, зокрема за результатами профільних парламентських слухань.

Водночас аспекти визначення у цих актів моделей залучення інститутів громадянського суспільства у вказані відносини є суперечливими, що свідчить про відсутність

відповідної правової доктрини. Тому актуальною проблемою слід вважати визначення передумов формування цілісної правової теорії залучення структур громадянського суспільства у етнонаціональні відносини, що є метою статті. Її завданнями слід вважати окреслення особливостей залучення громадських об'єднань у етнонаціональні відносини за чинним законодавством України, визначення специфіки міжнародних стандартів у цій сфері та їх імплементації та застосування Україною, відображення офіційної доктрини у цій сфері, втіленій у низці політико-правових парламентських актів.

Питання правового забезпечення етнополітики традиційно були предметом уваги багатьох вітчизняних авторів, зокрема О. М. Бикова, Б. В. Бабіна, М. О. Баймуратова, О. В. Батанова, О. Л. Копиленка та ін. Водночас ці питання розглядалися насамперед у форматі галузевих юридичних наук без здійснення відповідного теоретико-правового аналізу.

Питання, що становлять предмет парламентських слухань, регламентовано ст.ст. 6, 9, 13, 14 Закону України

«Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 року № 2494-XII [11]. За цими нормами держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідання своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству. Участь або неучасть громадянина України, який належить до національної меншини, у громадському об'єднанні національної меншини не може служити підставою для обмеження його прав. Державні органи сприяють діяльності національних громадських об'єднань, які діють відповідно до чинного законодавства.

Водночас у період влади В. Януковича Законом України від 16 жовтня 2012 року № 5461-VI було скасовано низку норм Закону України «Про національні меншини в Україні». Зокрема, було змінено положення ст. 5, за якою у Верховній Раді України, в разі необхідності – в місцевих радах народних депутатів, діяли постійні структури з питань міжнародних відносин, а в місцевих органах державної виконавчої влади могли створюватися відповідні структурні підрозділи. Було скасовано положення цієї статті, за якими при місцевих радах могли утворюватися і функціонувати на громадських засадах дорадчі органи з представників національних меншин; порядок формування цих органів визначався відповідними радами самостійно [11].

При профільному центральному органі виконавчої влади передбачалося функціонування як дорадчого органу, Ради представників громадських об'єднань національних меншин України. Крім того, Законом № 5461-VI було скасовано норми ч. 2 ст. 14 Закону України «Про національні меншини в Україні», за якими національні громадські об'єднання мають право висувати своїх кандидатів у депутати на виборах органів державної влади відповідно до Конституції України, законів про вибори народних депутатів України і депутатів місцевих рад.

Аспекти залучення громадських об'єднань до вирішення етнопонаціональних питань містить Закон України «Про закордонних українців» від 4 березня 2004 року № 1582-IV [6], зокрема його статті 2, 3, 4, 10-1, 10-2 та 12. За цими нормами до складу Національної комісії з питань закордонних українців входять, серед іншого, представники громадських організацій, які опікуються питаннями закордонних українців, з правом дорадчого голосу. Кабінет Міністрів України має сприяти проведенню заходів щодо забезпечення співпраці із закордонними українцями за участю громадськості.

Варто вказати, що Закон України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року № 5029-VI, схвалений у період влади В. Януковича, узагалі не передбачає участь громадських об'єднань у визначенні режиму функціонування мов в Україні та відповідних відносин [7]. Закон України «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою» від 17 квітня 2014 р. № 1223-VII, на жаль, також узагалі не передбачає будь-яких форм залучення громадських об'єднань у процеси відновлення прав депортованих [4]. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року № 4572-VI не передбачає специфіку утворення громадських об'єднань для захисту етнічних прав. Водночас за ст. 4 цього акту утворення і діяльність громадських об'єднань, мета (цілі) або дії яких спрямовані на розпалювання між-етнічної, расової, ворожнечі, забороняються [5].

Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року № 5207-

VI передбачає, серед іншого, захист від дискримінації за етнічною та расовою ознаками. За ст. 9 цього акту громадські організації визначено серед суб'єктів, наділених повноваженнями щодо запобігання та протидії дискримінації [8]. Порядок проведення громадськими організаціями громадської антидискримінаційної експертизи проектів нормативно-правових актів визначається за цим Законом Постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 року № 61.

Участь громадських об'єднань у етнопонаціональних відносинах передбачено низкою міжнародних угод України. Україна є учасником Міжнародної конвенції ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року (ратифіковано 21 січня 1969 року; застереження знято указом Президії Верховної Ради від 14 березня 1989 року № 7248-XI, приєднання до змін відбулося через схвалення постанови Верховної Ради від 4 лютого 1994 року № 3936-XII). Україна Законом від 9 грудня 1997 року № 703/97-ВР приєдналася до Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин 1995 року і Законом від 15 травня 2003 року № 802-IV – до Європейської хартії регіональних мов або мов меншин 1992 року.

Згідно зі ст.ст. 2, 5 Міжнародної конвенції ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року Україна має, невідкладно та всіма можливими способами проводити політику ліквідації всіх форм расової дискримінації і сприяти взаєморозумінню між усіма расами, і для цього забезпечити рівноправність кожної людини перед законом, без розрізнення раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження, особливо щодо здійснення низки прав, зокрема права на свободу асоціації [3].

Згідно вимог Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин 1995 року Україна зобов'язується створити необхідні умови для того, щоб особи, які належать до національних меншин, мали можливість зберігати та розвивати свою культуру, зберігати основні елементи своєї самобутності, зокрема релігію, мову, традиції та культурну спадщину (ч. 1 ст. 5 Конвенції). При цьому Україна має забезпечити поважання прав кожної особи, яка належить до національної меншини, на свободу асоціації та окремо – для кожної особи, яка належить до національної меншини, визнати право створювати релігійні установи, організації та асоціації (ст. 7, 8 Конвенції). Крім того, згідно ч. 2 ст. 17 цієї Конвенції Ради Європи Україна є зобов'язаною не перешкоджати здійсненню права осіб, які належать до національних меншин, брати участь у діяльності неурядових організацій як на національному, так і на міжнародному рівнях [14].

Згідно з вимогами до Європейської хартії регіональних мов або мов меншин 1992 року, що мають відношення для предмету парламентських слухань Україна має дбати про те, щоб відповідні організації, зокрема, громадські, були поінформовані про права і обов'язки, визначені цією Хартією (ст. 6 Хартії). Визнаючи свою політику щодо регіональних мов або мов меншин, Україна має враховувати не лише потреби, але й побажання тих груп населення, які користуються цими мовами. Тому хартія рекомендує Україні створити органи, які консультували б власті з усіх питань, що стосуються регіональних мов або мов меншин (ч. 4 ст. 7 Хартії) [2].

При цьому законно створені органи або асоціації України (зокрема та насамперед громадські) можуть звертати увагу Комітету експертів на питання, які стосуються зобов'язань України щодо виконання Хартії. Отже, вимоги Хартії щодо залучення громадських структур у забезпечення мовних прав етнічних груп є широкими та не відповідають механізмам наведеного вище Закону.

Україна не приєдналася до Конвенції про забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин СНД 1994 року, хоча й брала участь у її підписанні (конвенція вступила в силу у 1997 році для 5 пострадянських дер-

жав). За цією Конвенцією держави мають визнати за особами, які належать до національних меншин, право створювати відповідно до національного законодавства різні організації (асоціації, земляцтва тощо) просвітницького, культурного і релігійного характеру з метою збереження та розвитку етнічної, мовної, культурної та релігійної самобутності. Згадані організації повинні мати такі ж права, які надаються іншим подібним організаціям, зокрема, в тому, що стосується користування громадськими будівлями, радіомовленням, телебаченням, печаткою, засобами масової інформації тощо.

Участь громадських структур у забезпеченні етнічних прав меншин забезпечено у низці двосторонніх угод України. Зокрема, у ст.ст. 5, 9 Угоди між Україною та Республікою Білорусь про співробітництво у забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин від 23 липня 1999 року, ратифікованій Законом України від 23 березня 2000 року № 1601-III, закріплено обов'язки обох держав визнавати за особами, які належать до національних меншин, право створювати відповідно до порядку, встановленого законодавством держави проживання, громадські організації, національні культурні і навчальні заклади для збереження та розвитку етнічної, культурної і мовної самобутності.

Діяльність зазначених організацій та закладів може фінансуватися за рахунок пожертвувань і добровільних внесків, а також при наданні їм допомоги державою-учасницею згідно з її національним законодавством. Україна та Білорусь зобов'язалися заохочувати діяльність інформаційно-культурних центрів іншої Сторони на своїй території та сприяти організації їхньої роботи [15].

Аналогічні норми містяться у ст. 6, ст. 9 Угоди між Україною і Республікою Молдова про співробітництво у забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин від 17 грудня 2009 року, ратифікованій Законом України від 5 жовтня 2010 року № 2577-VI. Але у цій угоді додатково вказано на розвиток співробітництва культурно-інформаційних центрів з культурно-просвітницькими об'єднаннями національних меншин обох сторін; констатується, що громадські об'єднання національних меншин мають ті ж права, що й інші подібні організації, зокрема, у користуванні будівлями, радіомовленням, телебаченням, пресою, іншими засобами масової інформації [16].

Особливості участі громадських об'єднань у етнополітичних відносинах також регламентовано у низці підзаконних актів, схвалених Верховною Радою України. Так, Парламентом України схвалено Декларацію прав національностей України від 1 листопада 1991 року № 1771-XII. За ст. 2, 6, 7 цього акту Українська держава гарантує всім національностям існування національно-адміністративних одиниць та гарантує всім національностям право створювати свої культурні центри, товариства, земляцтва, об'єднання.

Ці організації можуть здійснювати діяльність, спрямовану на розвиток національної культури, проводити в установленому законом порядку масові заходи, сприяти створенню національних газет, журналів, видавництв, музеїв, художніх колективів, театрів, кіностудій. Національні культурні центри і товариства, представники національних меншин мають, за нормами Декларації, право на вільні контакти із своєю історичною батьківщиною [1].

Низка постанов Верховної Ради України, схвалених з етнополітичних питань, не передбачає участі громадських об'єднань у відповідних процесах. Водночас у Рекомендаціях парламентських слухань на тему: «Закордонне українство: сучасний стан та перспективи співпраці», затверджених Постановою Верховної Ради України від 19 січня 2010 року № 1807-VI міститься констатація низки факторів участі громадських структур у етнополітичних процесах. Зокрема, вказано на діяльність Української всесвітньої координаційної ради до реалізації заходів з на-

лагодження співпраці із закордонними українцями. Згадано про створення при закордонних дипломатичних установах України рад громадських організацій закордонних українців, діяльність яких спрямована на їх консолідацію, збереження національно-культурної самобутності, зміцнення зв'язків з історичною батьківщиною [13].

Парламентські слухання на тему «Етнополітична політика України: здобутки та перспективи», що відбулися 11 грудня 2011 року згідно Постанови Верховної Ради України від 8 вересня 2011 року № 3711-VI із запрошенням для участі представників всеукраїнських громадських організацій національних меншин України, узагалі залишилися без схвалення відповідних рекомендацій. Постановою Верховної Ради України від 16 травня 2012 року № 4707-VI проект відповідної постанови реєстр. № 10247, поданий народними депутатами, був прийнятий за основу, без наступного затвердження. У запропонованому проекті рекомендації відзначалося, що стійкість міжнародних відносин, відсутність конфліктів та протистоянь в Україні є наслідком і свідченням співпраці органів влади з громадськими організаціями національних меншин і національно-культурними об'єднаннями [12].

Після Революції Гідності Постановою Верховної Ради України від 20 березня 2014 року № 1140-VII було схвалено Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави. У цьому акті Україна визнала Меджлис кримськотатарського народу виконавчим органом Курултай кримськотатарського народу, та Курултай – вищим представницьким органом кримськотатарського народу та заявила про свою підтримку Декларації ООН про права корінних народів [10].

Також Постановою Верховної Ради України від 17 червня 2014 року № 1331-VII було схвалено Заяву Верховної Ради України «Про утиски та недотримання прав українців у Росії та невідкладні заходи щодо задоволення національно-культурних та мовних потреб закордонних українців». У цій Заяві констатовалося, що влада Росії заборонила діяльність провідних загальнофедеральних українських організацій та двічі відмовляла в реєстрації нового загальноросійського громадського об'єднання [9].

Тривалий час на опрацьованні Парламенту України знаходилися проекти Концепції державної етнополітики (етнополітичної політики) України, які так і не були схвалені, насамперед через їх відірваність від практики етнічних відносин. Як впливає з аналізу проектів Концепції їх автори намагалися поєднати у єдиній моделі радянське, ліберально-індивідуалістичне та колективно-солідарне ставлення до етнічних відносин; прагнули вирішити у нормативному акті складні загальнотеоретичні питання етнічної самоорганізації суспільства замість розроблення практичних кроків щодо забезпечення та захисту етнічних прав індивідів та колективних прав етнічних груп. Вказані проекти Концепції не містили перспективних пропозицій щодо удосконалення механізмів залучення громадських структур у забезпечення етнополітичного розвитку України.

Отже, слід констатувати наступне. На сьогодні серед основних завдань удосконалення правового забезпечення у сфері залучення громадських структур у систему етнополітичних відносин можна віднести:

- пошук оптимального варіанта визначення у законодавстві формату діяльності консультативно-дорадчих органів з етнополітичних питань при органах місцевого самоврядування, місцевих та відповідних центральних органах виконавчої влади, при профільному комітеті Верховної Ради України із можливим критичним відновленням механізмів, скасованих Законом України від 16 жовтня 2012 року № 5461-VI;

- визначення ефективної моделі залучення громадських організацій у процеси співпраці із закордонними

українцями та захисту етнічних прав українців та представників корінних народів України на тимчасово окупованих територіях, у зоні антитерористичної операції та на території держави-агресора;

– доктринальне забезпечення відображення у законодавстві інституту національно-культурної автономії для представників національних меншин та корінних народів України, як системи загальноукраїнських та місцевих, правозахисних, освітніх, молодіжних громадських та релігійних об'єднань, що має особливі права та компетенцію;

– запровадження у вітчизняну правову аксіологію принципу попередньої вільної та усвідомленої згоди в аспектах обов'язкового залучення громадських об'єднань національних меншин, корінних народів України та закордонних українців у процесі розроблення нових та зміни чинних нормативних актів, схвалення управлінських рішень та публічного фінансування будь-яких питань у сфері етнонаціональних відносин.

Пошук шляхів ефективної правової регламентації зазначених приписів має стати підґрунтям для нових наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 року № 1771-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1771-12>
2. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин від 05 листопада 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_014
3. Міжнародна конвенція ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_105
4. Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою : Закон України від 17 квітня 2014 року № 1223-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1223-18>
5. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>
6. Про закордонних українців : Закон України від 04 березня 2004 року № 1582-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1582-15>
7. Про засади державної мовної політики : Закон України від 03 липня 2012 року № 5029-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>
8. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06 вересня 2012 року № 5207-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>
9. Про Заяву Верховної Ради України «Про утиски та недотримання прав українців у Росії та невідкладні заходи щодо задоволення національно-культурних та мовних потреб закордонних українців» : Постанова Верховної Ради України від 17 червня 2014 року № 1331-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1331-18>
10. Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави : Постанова Верховної Ради України від 20 березня 2014 року № 1140-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1140-vii>
11. Про національні меншини в Україні : Закон України від 25 червня 1992 року № 2494- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>
12. Про прийняття за основу проекту Постанови Верховної Ради України про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Етнонаціональна політика України : здобутки та перспективи» : Постанова Верховної Ради України від 16 травня 2012 року № 4707-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4707-vi>
13. Про Рекомендації парламентських слухань на тему : «Закордонне українство: сучасний стан та перспективи співпраці» : Постанова Верховної Ради України від 19 січня 2010 року № 1807-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1807-vi>
14. Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин від 01 лютого 1995 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_055
15. Угода між Україною та Республікою Білорусь про співробітництво у забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин від 23 липня 1999 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/112_025
16. Угода між Україною і Республікою Молдова про співробітництво у забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин від 17 грудня 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/498_146